

شنبه

فارسی شکسته

دستور خط و فرهنگ الملای

امید طبیبزاده

فارسی شکسته

دستور خط و فرهنگ املایی

فارسی شکسته

دستور خط و فرهنگ املایی

امید طبیبزاده

(پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی)

تاجیک

تهران ۱۳۹۸

سرشناسه:	طیب‌زاده، امید، ۱۳۴۰
عنوان و نام پدیدآور:	فارسی شکسته: دستور خط و فرهنگ املایی / امید طیب‌زاده؛ ویراسته احمد خندان
مشخصات نشر:	تهران: کتاب بهار، ۱۳۹۸
مشخصات ظاهری:	هشت، ۷۶ ص.
فروخت:	کتاب بهار، ۹۳۳
	شیوه‌نامه، ۲
شابک:	۹۷۸_۶۲۲_۹۵۵۸۶_۷
و ضعیت فهرست‌نامه:	فیبا کتابنامه
موضع:	فارسی گفتاری — رسم الخط و املاء
موضوع:	Persian language -- Spoken Persian -- Orthography and spelling
موضوع:	فارسی — دستور
موضوع:	Persian language -- Grammar
ردیفندی کنگره:	PIR۷۷۷
ردیفندی دیوبی:	۴۳/۸/۱
شماره کتاب‌شناسی ملی:	۵۸۴۳۳۱۴

کتاب بهار

تهران: خیابان بهار، کوچه حمید صدیق، شماره ۲۵، واحد ۶ (تلفن: ۰۷۷ ۵۲ ۴۷ ۸۱)

لواسان: خیابان معلم، شماره ۳۷ (تلفن: ۰۲۶ ۵۴ ۸۲ ۷۸)

فارسی شکسته: دستور خط و فرهنگ املایی

امید طیب‌زاده

ویراسته احمد خندان

چاپ اول: ۱۳۹۸

شمارگان: ۱۰۰۰

صفحه‌آرایی: دریجہ کتاب (سعید صدقی)

طراحی جلد: پاشا دارابی

چاپ و صحافی: پر迪س دانش

همه حقوق چاپ و نشر این کتاب محفوظ و مخصوص کتاب بهار است

کتاب بهار (ketabebaharpub94@gmail.com, @ Ketabe_Bahar, 0912 122 6008)

مرکز پخش: پیام امروز (۳۵ ۶۵ ۴۸ ۶۶)

فهرست

پیش‌گفتار	هفت
مقدمه	۱
۱ پاسخ به چند سؤال رایج در مورد دستور خط و فارسی شکسته	۵
۲ دستور خط صورت‌های شکسته	۳۷
۳-۱ گونه‌های آزاد سبکی: تبدیل پسوند «-ها»ی جمع به «-ا»	۳۸
۳-۲ موارد شکسته مربوط به صیغه‌های فعلی	۳۸
۳-۲-۱ تناوب‌های سبکی شناسه‌های فعل در بن مضارع	۳۸
۳-۲-۲ تناوب‌های سبکی شناسه‌های فعل در بن مضارع	۳۹
۳-۲-۳ تناوب‌های سبکی بن مضارع فعل	۳۹
۱) حذف بخشی از هجای پایانی و ادغام آن با هجای پیش‌پایانی: آمدن، خواستن، زلیدن، ساییدن	۴۰
۲) حذف بخشی از دو هجای پایانی و پیش‌پایانی و ادغام آن‌ها با هم: دادن، رفتن، شدن، گفتن	۴۰
۳) حذف کامل هجای پیش‌پایانی: آوردن	۴۰
۴) حذف بخش پایانه از هجای پیش‌از پیش‌پایانی: گذاشتن و نشستن	۴۱
۵) حذف آغازه و قله از هجای پیش‌از پیش‌پایانی و ادغام آن با هجای قبل: انداختن	۴۱
۶) تغییر مصوت بن مضارع به /۰/: جویدن، دویدن، سپاردن، شماردن، شنیدن	۴۱
۷) تبدیل صامت /j/ در هجای پایانی به /I/: جُستن، شُستن	۴۲

۴-۲-۲ موارد متفرقه: صورت‌های فعلی شکسته و شکسته‌تر: بایستن، وایستادن	۴۲
۵-۲-۲ صورت‌های شکسته ماضی نقلی	۴۳
۳-۲ صورت‌های کوتاه‌شده پی‌بستی	۴۳
۱-۳-۲ صیغه‌های پی‌بستی فعل ربطی بودن	۴۴
۲-۳-۲ پی‌بست نقش‌نمای /-ro/ (یا /-o/) (بدل از را)	۴۵
۳-۳-۲ بی‌بست‌های ضمیری (ضمایر متصل ملکی)	۴۷
۴-۳-۲ بی‌بست‌های ضمیری پس از برخی از حروف اضافه: از، به، با	۵۰
۵-۳-۲ بی‌بست قیدی /-æm/ (بدل از قید هم)	۵۱
۶-۳-۲ بی‌بست قیدی /-a/ (بدل از قید تأکید ها)	۵۱
۳ فرهنگ املایی صورت‌های شکسته	۵۳
۱-۳ فرهنگ املایی سالم-شکسته	۵۵
۲-۳ فرهنگ املایی شکسته-سالم	۶۳
منابع	۷۳

پیش‌گفتار

نگارنده در کتاب مستقلی، با عنوان مبانی و دستور خط فارسی شکسته (براساس صد سال ادبیات داستانی و نمایشی ۱۲۹۸-۱۳۹۷)، به تفصیل به موضوعاتی هم‌چون تاریخچه شکل‌گیری خط شکسته فارسی، انتقادات برخی پژوهشگران به شکسته‌نویسی، تحقیقات پیشین در این زمینه، و مبانی واج‌شنختی تغییرات سبکی در دو گونه رسمی و گفتاری فارسی پرداخته است (طیب‌زاده ۱۳۹۸). از آنجاکه آن کتاب قدری مفصل و برخی از توضیحاتش بسیار فنی است، لازم دیدم دوباره، اما این‌بار به اختصار، به آن موضوع بپردازم. در این کتاب کوشیده‌ام تا، ضمن برطرف کردن معایب آن کتاب، به گونه‌ای بسیار موجز به نکات مهم درباره شکسته‌نویسی اشاره کنم و، علاوه بر دستور خط فارسی شکسته، فرهنگ املایی آن را نیز در اختیار علاقمندان قرار دهم. بنابراین گرچه این کتاب براساس همان کتاب تدوین شده است، شامل مطالب کاملاً جدید و نیز رویکردی به مراتب ساده‌تر در عرضه توضیحات مربوط به دستور خط صورت‌های شکسته است. همچنین نقدهایی که در همین مدت کوتاه بر آن کتاب نگاشته شد، باعث شد تا بسیاری از مباحث آن را مجددًا مورد بررسی و ارزیابی قرار دهم. در اینجا لازم می‌دانم از همکار دانشمندم جناب آقای دکتر آبین گلکار، که نقد خود را بر آن کتاب پیش از انتشار در اختیار این‌جانب گذاشتند، صمیمانه سپاس‌گزاری کنم. از دوست عزیز و فرهیخته‌ام آقای دکتر سعید رضوانی، که طی گفت‌وگوی تلفنی مفصلی نکات بسیار مهمی را درباره کاستی‌های آن کتاب به بنده متذکر شدند، نهایت امتنان را دارم. از دانش‌پژوهان عزیزم در سی و دومین دوره المپیاد ادبی (تیرماه ۱۳۹۸)، بابت نقدهای صریح و سازنده‌ای که طی جلسه‌ای فشرده،

و نیز طی یادداشت‌های مفصلشان، بر آن کتاب داشتند، تشکر می‌کنم. از دوست عزیزم جناب آقای مهندس احمد خندان که، ضمن معرفی مأخذ متعدد به بنده، کتاب حاضر را به بهترین نحو ویرایش و منتشر کردند نهایت سپاس‌گزاری را دارم. به پیشنهاد دوست دانشمند آقای دکتر علاءالدین طباطبائی بخشی را تحت عنوان فرهنگ املایی به کتاب حاضر افزوده‌ام که کار مراجعان را در یافتن کلیه صورت‌های شکسته به مراتب آسان می‌سازد. بنده کتاب قبلی خود را در حوزه شکسته‌نویسی به او تقدیم کرده بودم، و این وجیزه را نیز که مانند همان کتاب قبلی برخوردار از پیشنهادها و نقدهای موشکافانه ایشان است پیشکش همو می‌کنم، به پاس بار دانش و سایه دوستی اش. امیدوارم کتاب حاضر مورد نقدها و ارزیابی‌های متعدد قرار بگیرد و در چاپ‌های بعد هرچه کامل‌تر و قابل استفاده‌تر منتشر شود.

امید طبیب‌زاده

مرداد ماه ۱۳۹۸

مقدمه

در این کتاب کوشیده‌ایم تا براساس پیکره‌ای واقعی و برگرفته از متون معتبر ادبیات معاصر فارسی، به بررسی شکسته‌نویسی بپردازیم و دستور خط و نیز فرهنگی املایی برای آن تدوین کنیم. به عنوان پیکره، تعداد صد کلمه را از گفت‌وگوهای ۱۱۲ اثر نمایشی و داستانی فارسی که طی صد سال، از ۱۲۹۸ تا ۱۳۹۷، به زبان فارسی منتشر شده‌است، به صورت تصادفی گردآوری کردیم و صورت‌های شکسته را در آن ۱۱۲۰۰ کلمه، مبنای محاسبات و نتیجه‌گیری‌های خود قرار دادیم (رک. طبیب‌زاده ۱۳۹۸: ۸، ۸۰، ۸۷). در بخش نخست این مختصر به چند سؤال رایج در مورد شکسته‌نویسی پاسخ داده‌ایم؛ در بخش دوم کوشیده‌ایم تا دستور خطی را برای نگارش فارسی شکسته، مخصوصاً در داستان‌ها و آثار نمایشی و ترانه‌های فارسی، در اختیار علاقه‌مندان بگذاریم؛ و در بخش سوم تمام صورت‌های شکسته‌ای را که از پیکره خود استخراج کرده‌ایم در قالب دو فرهنگ املایی (یکی سالم‌شکسته، و دیگری شکسته‌سالم) به صورت الفبایی تنظیم کرده‌ایم. سؤال‌هایی که در این کتاب به آن‌ها پاسخ می‌دهیم به شرح ذیل است:

۱. چرا به دستور خط نیاز داریم؟
۲. صورت‌های شکسته به چه صورت‌هایی اطلاق می‌شود؟
۳. علت وجود صورت‌های شکسته در نشر جدید فارسی چیست؟ چرا در نشر قدیم فارسی، یعنی در نشر پیش از مشروطه، شکسته‌نویسی وجود نداشت؟ و چرا شکسته‌نویسی رواج چندانی در انگلیسی ندارد؟

۴. آیا دوزبانگونگی معضل است؟ چرا؟
۵. راه از میان بردن دوزبانگونگی چیست؟
۶. آیا شکسته‌نویسی همان گفتاری‌نویسی است؟
۷. آیا می‌توان مانع از شکسته‌نویسی در رُمان‌های فارسی و فضای مجازی شد؟
۸. آیا می‌توان برای گونه‌های دیگر فارسی نیز، مثلاً گونه اصفهانی، شیرازی، یا مشهدی، دستور خط تهیه کرد؟
۹. آیا گفتاری‌نویسی بدون شکسته‌نویسی می‌تواند مبین ویژگی‌های واقعی زبان گفتار باشد؟
۱۰. آیا دستور خطی که برای شکسته‌نویسی در رُمان‌ها عرضه می‌شود، در فضای مجازی هم قابل استفاده است؟
۱۱. آیا لازم است که در کتاب‌های درسی فارسی، در مدارس، به فارسی شکسته و چگونگی شکسته‌نویسی هم توجه شود؟
۱۲. آیا رواج شکسته‌نویسی در داستان‌های فارسی و مخصوصاً در فضای مجازی، باعث تباہی زبان فارسی و از میان رفتن ارتباط ما با گذشته ادبی مان نمی‌شود؟
۱۳. آیا می‌توان متن‌های جدی و کاملاً رسمی را هم به صورت شکسته نوشت؟
۱۴. چه صورت‌هایی را می‌توان شکست؟ این صورت‌ها چه انواعی دارند؟
۱۵. عاقبت دوزبانگونگی چیست؟
۱۶. چرا شکسته‌نویسی را در آثار ادبی باید ویژگی سبکی دانست و نه ویرایشی؟
۱۷. آیا شکسته‌نویسی در زبان‌های دیگر هم وجود دارد؟
۱۸. بسیاری از آواهای مورد استفاده در فارسی گفتاری را نمی‌توان با خط فارسی نمایش داد؛ تکلیف چنین آواهایی در شکسته‌نویسی چه می‌شود؟
۱۹. در تداول، بعضی از واژه‌ها را به گونه‌ای متفاوت با آنچه می‌نویسیم تلفظ می‌کنیم؛ مثلاً اجتماع و تاج‌دار و مجد را به ترتیب /اژتما/ (یا /اشتما/) و /تاژدار/ و /مژد/ تلفظ می‌کنیم. آیا نوشتن کلمات به شکل‌های اخیر مغایر

- با عادت‌های بصری فارسی زبانان در کار مطالعه نیست، و آیا چنین امری باعث گیج شدن خواننده و درنتیجه کُند شدن سرعت خوانش او نمی‌شود؟ ۲۰. نویسنده‌گان ایرانی برای شکستن یا نشکستن کلمات و صورت‌های دستوری چگونه عمل کرده‌اند؟
۲۱. آیا نوشتن گفت‌وگوهای داستان‌ها به فارسی شکسته باعث نمی‌شود که فارسی زبانانی که زبان و لهجه‌ای غیر از لهجه تهرانی دارند، مثلًاً فارسی زبانان افغانستان و تاجیکستان، نتوانند داستان‌های فارسی را به راحتی بخوانند؟
۲۲. آیا بهتر نیست شاعرانی که برای کودکان شعر می‌گویند اشعار خود را به فارسی سالم بسرایند و نه به فارسی شکسته، تا مردم در هرجای ایران بتوانند آن اشعار را به فارسی اما با لهجه محلی خودشان برای کودکانشان بخوانند؟
۲۳. حد مجاز شکسته‌نویسی در داستان‌ها و نمایش‌های فارسی چه میزان است؟
۲۴. فرق صورت شکسته با صورت کوتاه‌شده (contracted form) چیست؟ آیا صورت شکسته همان broken form انگلیسی است؟
۲۵. آیا صورت‌های شکسته کلمات باید در فرهنگ‌های عمومی و جامع زبان فارسی مدخل شوند؟

